

MÉSZÁROS REZSŐ

A progresszív társadalomföldrajz szemlélete

A társadalomföldrajz egyre érdekesebb és egyben egyre különösebb tudományterületté fejlődik. Furcsa ellentmondás, hogy miközben a 20. században növekedett a *társadalomföldrajz* teljesítménye, rendszeresen voltak merőben új, nagy visszhangot kiváltó megközelítései, tudományos értéketermelő képessége jelentősen erősödött, mégis a 20. század végére egy sajátos, de nem minden vonatkozásban előnyös kép alakult ki tudományterületünkéről. Sőt, néhány értékelésben az is olvasható, hogy tulajdonképpen maga a társadalomföldrajz hozta magát ilyen helyzetbe azzal, hogy nem tudott jól beépülni a társadalmi elfogadottság rendszerébe. Ez méltánytalan és feltehetően *így* nem is igaz. De azért kétségtelenül van jelzésértéke ezeknek a véleményeknek, mert kifejeznek valami – országonként ugyan erősen eltérő – viszonytorzulást a társadalom érdeklődő rétegei és a földrajz, a társadalomföldrajz között. Ugyanakkor meglepő is, mert a társadalomföldrajz tudományos teljesítménye, eredményeinek gyakorlati hasznosíthatóságának értéke és mértéke ma sem csökken. És mégis, még mindig van valamiféle tétovaság a társadalomföldrajzban. Úgy tűnik, hogy néha egy jó értelemben vett figyelmet keltő magabiztosság hiányban szenved szakterületünk. Végso soron ez akár csapdahelyzetnek is tekinthető, persze nem az, de a gondolat felvetése talán nem ördögtől való, még a geográfus körökben sem! Vagyis érdemes talán az okok egy némelyikére kitérni.

Kétségtelen, hogy általánosan elfogadott definíció a társadalomföldrajz fogalmát illetően még mindig nincs. Természetesen a probléma régi keletű, szövevényes, és a 19. század második feléig nyúlik vissza. Arra az időre, amikor a földrajztudomány kettévált (fizikai geográfiára és emberföldrajzra). Fontos azonban figyelemmel lenni arra, hogy a francia és a német felfogás között hangsúlybeli eltérések voltak (amelyek még ma is érzékelhetőek). A meghatározó francia szemlélet a környezet átalakulását az ember szabad akaratának tekintette, az individuum szerepét emelte ki, az ember relatív autonómiáját hangsúlyozta, és szorgalmazta a kis területi egységekben történő egyidejű vizsgálatokat. A német klasszikus antropogeográfia utáni fölfogás szintén az ember tevékenységét igyekezett előtérbe állítani, de jórészt település-megközelítésben, illetve az emberi csoportok, a területi szerveződés, a téralkotás folyamatait vizsgálva, majd eljutott a kultúrgeográfia koncepciójáig. Mindenesetre ebben a fejlődési folyamatban kapott sajátos önállóságot a társadalomföldrajz.

Ezen körülmények és fejlődési „rendellenességek” közepette bizonyára az is nehezíti a társadalomföldrajz általánosan elfogadott definíciójának létrejöttét, hogy a geográfiában a régi eszmék öröksége (gyakran erős „nemzeti színekben”) még mindig túlzottan jelen van, miközben a mai, új, átfogó szemléletek elterjedtsége és alkalmazottsága (kommunikációja, marketingje) a szükségesnél sokkal kisebb mértékű. Bár ebben regionális, nyelvi és infrastukturális körülmények is szerepet játszanak. De ezzel együtt is,

az előbb említett megállapítás feltehetően meghatározó szerepet játszik abban, hogy a társadalomföldrajzot hosszú idő óta gyötri egy meglehetősen túldimenzionált vita. A vita arról folyik, hogy milyen is manapság a társadalomföldrajz, illetve arról, hogy mely tudományterületek „segítségével” lehetne a társadalomföldrajzot jobbra tenni. A javaslatok némelyike azonban nem olyan jellegű, mint azok, amelyek a tudományok közötti „normális” kölcsönhatást kívánnak elérni. Jelen esetben egyesek odáig merészkednek, hogy teljes irányváltásra akarják kényszeríteni (vagy kényszeríteni?) a társadalomföldrajzot. Miáltal deformálódna az eredmény, a mondanivaló, és ezzel elveszítené a társadalomföldrajz a földrajzi jellegét. Nyilvánvaló, hogy mély, megalapozott társtudományi (zömmel társadalomtudományi) ismeretekre is szükség van kutatásainkhoz. Ez a felkészültség, a kutatói intelligencia része, mércéje. A veszély a túlzásokból szabadulhat ránk.

De közben arra is vigyázni kell, hogy arról csak érintőlegesen, vagy egyáltalán nem esik szó, hogy éppen ezzel az egyre inkább kilátástalan, hovatovább jelentős részben önmagáért való, öngerjesztő és önfenntartó vitával a földrajz, benne a társadalomföldrajz identitása válik talán kérdésessé. Önbizalma gyengül, érdekérvényesítő képessége erőtlenebb lesz. Egy példát szeretnék említeni. Az amerikai geográfia speciális, ám meglehetősen súlyos belső problémája, talán egyik fejlődési akadálya éppen ehhez a problémacsoporthoz kapcsolható. A „miről is szól ma a földrajz?” hosszan elnyúló vita is bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy a vezető amerikai egyetemeken jelentős oktatási térvésztestt szenvedett a geográfia. Sőt, a modern térelemzések lehetőségét is elveszítette ezeken a helyeken (ellentétben a más egyesült államokbeli egyetemi és világban általánosan jellemző egyetemi földrajzi pozíciókkal). Az utóbbi időben például a Harvard vezetői ugyan készséget mutatnak a geográfia újbóli befogadására, ám a folyamat lassú és bizonytalan. Ezért írt kesergő, kemény, elszánt, de igen őszinte, és a mélyebb okokat is feltáró on-line tanulmányt a közelmúltban Jerome E. Dobson professzor, az Amerikai Földrajzi Társaság elnöke „*Hozzuk vissza a földrajzot*” címmel.¹

Napjainkra a társadalomföldrajz nagyon differenciált lett, azt is lehet mondani, hogy túlszabdalt. Bár lehet, hogy csak sokszínű. Mindenesetre ebben a sokszínűségben vannak elméleti jellegű kísérletek és gyakorlat-orientáltak. Egyesek tündökölnek, mások elbuknak. Más is leírta, én is, fölfogható ez a variabilitás a társadalomföldrajz egyfajta vitalitási képességének. Ezt a folyamatot úgy is lehet értelmezni, hogy nem történik más, mint ami másfél évszázada szinte folyamatosan előfordul: a társadalomföldrajz igyekszik érzékelni a társadalom és a gazdaság struktúrájának és tevékenységének változásait, és kísérletet tesz arra, hogy új megközelítésekkel alkalmasnak mutakozzon e változások térbeli összefüggéseinek elemzésére, értelmezésére és a felhasználók felé történő közvetítésére.

Eközben azonban a társadalomföldrajzot művelők közül sokan nem a megfelelő időben és nem kellő érzékenységgel vették észre, hogy a világ egyre inkább összetetté válik és ugyanakkor rendkívül gazdag egyenlőtlenségekben is. Olyan új tényezők, hatások léptek be, amelyeknek megközelítése, magyarázata új gondolkodási pályát igényel. Tehát ott képződött, képződik most feszültség, hogy az egyre specializáltabb részterület művelő geográfusok egy részének szemlélete, és a világ fejlődésének tendenciái, és az azzal kapcsolatos problematika többnyire nem mutatnak egy irányba. Vagyis – talán

¹ DOBSON, J. E.: *Bring Back Geography*. ArcNews Online, 2007. <http://www.esri.com/news/arcnews/sprind07/articles/bring-back-geography-1of2.html>

érthetőbben fogalmazva: most már nem az a fő kérdés, hogy a társadalomföldrajz belső tagozódása milyen mértékű, vagy milyen, hanem az, hogy a világfolyamatokkal milyen „viszonyban” vannak ezek az új geográfiák, és egyáltalán, hogyan viszonyul a társadalomföldrajz a világfolyamatokhoz! Szeretnék idézni *Peter Dicken* 2004-ben megjelent egyik tanulmányából egy mondatot: „A geográfia nyilvánvalóan elvesztette globális tudás-státuszát, lokálissá váló válásának vágya miatt.”² Ezt a véleményt szerte a geográfus világban hangoztatják. A megállapításnak bizony van igazságtartalma.

A társadalomföldrajzot művelő geográfus társadalom megosztott a felfogását, kutatási koncepcióit illetően. De – ha szabad így fogalmazni – létezik egy progresszív gondolkodású, egyre növekvő létszámú kutatói közösség, akik elkötelezték magukat amellett, hogy a legkülönbözőbb új gondolatokkal, koncepciókkal közelítenek a 21. század új kérdéseire. E kör „szakmai összehangolódása”, a megújult földrajzi tudatosság nagy reményeket táplál. Ez az ami többek között arra készítette *George Benko*-t és *Ulf Strohmayer*-t, hogy a 2005-ben megjelent kitűnő „Human Geography”-ájukban kijelentsék: a 21. század kezdete kifejezetten irigylésre méltó helyzetbe hozta a társadalomföldrajzot művelő geográfusokat.³ Megjegyzem, még a nem kifejezetten földrajzi érdeklődésű *Institute for the Future* kínálatában is találkozhatunk „New Geography” című, meglehetősen gazdag rovattal.

Sokféle a nézet abban, hogy melyek a fő „kihívások” a társadalomföldrajz számára. Nézetem szerint talán reális azt az álláspontot vallani, hogy a 21. század kezdetén a társadalomföldrajz új gondolatvilága azoknak a komplex rendszereknek kutatási eredményeire, társadalomföldrajzi kutathatóságára alapozódhat, amelyek az egész világra kiterjednek, az egész világ sorsát alakítják. Az ide kapcsolódó tudományterületek ismeretanyagából merítheti a társadalomföldrajz az új szakmai többletet és építhet újabb társtudományi kapcsolat rendszereket. Természetesen ezt sem szabad abszolutizálni. De abban a felfogásban talán érdemes alkalmazni, hogy segítenek szélesíteni a mai és a közeli jövő körülményeinek megfelelő földrajzi világlátását, miáltal hatékonyabban lesz képes alkotni a geográfia.

Kézenfekvő a kérdés, melyek lehetnek azok a témakörök, amelyek eleget tehetnek eme kíváncsúnak? Nyilvánvalóan abba a körbe tartozóak, amelyek átfogóak, most a 21. század kezdetén, és a közeli jövőben különös aktualitással bírnak, és hatásuk, összefüggérendszerük csaknem a lokális szintig is levezethetők. De talán érdemes figyelembe venni még két körülményt. Az egyik az, hogy a földrajztudományban a legfontosabb kategória a *tér*, a *hely*; a *helyzet*, a *lépték*, amelyeknek változását az *idő* hordozza. A másik pedig az, hogy a társadalomföldrajz indító, meghatározó impulzusai eddig a *gazdasági, társadalmi* környezetből származtak.

Ebben a szemléletben talán nem meglepő, hogy az első témakör, ami nem kerülheti el a társadalomföldrajz kiemelt figyelmét, az a *globalizáció*, mint jelenleg is a világ közérzetét és alakulását talán legerőteljesebben meghatározó komplex rendszer. De, igen meglepő, hogy a társadalomföldrajzot művelő geográfusok közül nagyon kevesen foglalkoznak magával a globalizációval. Növekedett ugyan az etémájú publikációk száma, de még mindig nagyon kevés. A már említett *Peter Dicken* 2004-ben közölt tanulmányában nyilvánosságra hozott egy adatot, amely szerint a témába illő 14.000 refe-

² DICKEN, P.: *Geographers and Globalization: (yet) another missed boat?* Transactions of the Institute of British Geographers, 29. 2004. pp. 5–29.

³ BENKO, G. – STROHMAYER, U.: *Human Geography*. Arnold, London, 2004.

renciából csak 2% geográfus munkája. Hozzáteszem, mi sem büszkélkedhetünk jobb aránnyal! Ez azért baj, mert így nem tudunk érdemiek lenni a globalizációról folytatott tudományos vitákban.

Tehát a globalizáció. Az első érdekes kérdés maga a *fogalom-megközelítése*. Tudjuk, nincs tökéletes meghatározása, de ami figyelemre méltó, hogy lényeges *társadalom-földrajzi tartalom* ismerhető fel a különféle globalizáció-felfogásokban. Szabadjon néhány kiragadott példával élnem, mintegy illusztrációként. Paul Cloke, Chris Philo és David Sadler 1991-ben kifejezetten geográfiai nézőpontból közelített a globalizáció fogalmához.⁴ Szerintük a globalizáció olyan gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális folyamatok összessége, ahol a bolygó helyei egyre inkább egymáshoz kapcsolódnak, a társadalmi relációk és gazdasági tranzakciók egyre inkább nemzetközi skálán jelennek meg és a Föld maga felismerhető entitássá válik. Ian Hamilton 1999-es globalizáció-fogalma egy újfajta térszerkezeti szemléletre utal.⁵ Hamiltonnak az a véleménye, hogy a globalizáció olyan folyamatok sorozata, amely a gazdasági szereplők széles körének teszi lehetővé, hogy világméretű stratégiájukban és tetteikben egyre egyszerűbben és hatékonyabban érvényesítsék a világról, mint egységes térről alkotott elképzeléseiket. Enyedi György 2000-ben a globalizációt időbeli és térbeli folyamként írta le, amiben kölcsönös egymásra hatások érvényesültek, a kezdet akár a 16. századra is tehető, mert már akkor elterjedtek gazdasági, technikai vívmányok, de más szférákban is érvényesültek egymásra hatások, és eszméi, ideológiai síkon is kialakultak kapcsolódási felületek, amelynek terjesztői a 20. század közepéig az egyes nemzetek voltak.⁶ A 20. század második felében egyre intenzívebbé váltak a világ gazdaság átfogó folyamatai. Az egypólusú világregndszer létrejöttével a kulturális minták és termékek az egész világon elterjedtek. Warwick E. Murray 2006-ban a globalizáció-fogalom társadalomföldrajzi tartalmát abban látta, hogy míg sokak szerint a globalizáció homogenizálja a világot, a geográfia képes arra, hogy mind empirikus adatokkal, mind elméleti konstrukciókkal megcáfolja ezt az állítást.⁷ Még Yoneji Masuda megközelítésének is van társadalomföldrajzi felülete. Masuda az 1980-as évek végére jósolta a globalizációt az új társadalom jellemző világszemléletének, amelyben megjelenik a globális információs tér fogalma, ami lényegében információs hálózatokkal összekapcsolt tereket fejez ki.⁸ Masuda szerint megszűnnek az emberiséget elválasztó területi határok. Felvette az „időérték” fogalmát is, amely szerint az idő abban a vonatkozásban válik értékké az ember számára, miszerint az ember élettartamának minőségét javítja. Lényeges felismerés ez, hiszen az idő nagyobb, teljesebb kihasználását az információs és kommunikációs technika fejlődése nagymértékben segítette. Érdemes lenne ennek a ma már szinte kézenfekvő megállapításnak a szélesebb térbeli összefüggéseit, szűkebb-tágabb térszemléleti hatásait és az ily módon levezetett gyakorlati alkalmazhatóságokat is átgondolni.

Simai Mihály kitűnő könyvében azt írja, hogy „A XX. század utolsó szakaszát és a XXI. század első évtizedeit a jövő történései valószínűleg az emberiség olyan ritka és sok tekintetben precedens nélküli szakaszának fogják tekinteni, amelyre a globális fej-

⁴ CLOKE, P.J. – PHILO, C. and SADLER, D.: *Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*. Paul Chapman, London, 1991.

⁵ HAMILTON, I.: *A globalizáció és a lokális gazdasági fejlődés*. In: Nemes Nagy J. (szerk.) *Helyek, terek, régiók*. ELTE, RFT. pp. 87–101. Budapest, 1999.

⁶ ENYEDI, Gy.: *Globalizáció. Tér és Társadalom*, 2000. 1. pp. 1–10.

⁷ MURRAY, W.E.: *Geographies of Globalization*. Routledge, London, 2006.

⁸ MASUDA, Y.: *Az információs társadalom*. OMIKK, Budapest, 1988.

lődés számos fontos területén végbemenő változások egybeesése volt jellemző. E változások a világpolitikában, s a nemzetközi hatalmi viszonyok rendszerében, bolygónk népesedési viszonyaiban, a tudományos és technikai fejlődésben, az intézményrendszerben, az emberiség és a természeti környezet viszonyában s a társadalmi viszonyok rendszerében külön-külön is „transzformációk”, amelyek az adott terület rendezőerőit, jellemző sajátosságait, globális és regionális következményeit radikálisan átalakították.”⁹ És még tovább lehetne sorakoztatni a társadalomföldrajzi kapcsolódási felületeket.

A második érdekes kérdés az, hogy a társadalomföldrajzi vizsgálataink a globalizáció *szűk*, vagy az egészen *szélesen értelmezett* tartalmára, összefüggéseire terjedjenek-e ki? Természetesen lényegesen nagyobb lehetőséget kínál a szélesebb értelmezés, amiben a gazdasági folyamatokon kívül, benne vannak a társadalmi tartalmak, területi különbségek is. Sőt ebben a társadalomföldrajzi megközelítésben azt is érdemes érzékelni, hogy a világ sorsa alakításában résztvevő – főként globális – *főszereplők térszemlélete más*, mint a mi térszemléletünk. Ők általában túllépnek a hagyományos térkategóriákon. Ezért nagyobb fogékonyságot kellene mutatni e nem szabályos, viszonylag gyorsan változó térszerveződések iránt.

Az adatátviteli rendszerek, hálózatok gyors tudományos-technikai fejlődésével a gazdaság, a társadalom, a kultúra működési folyamatai, sőt közösségi és magánéletünk egyre több cselekvései átkerülnek a *kibertérbe*.¹⁰ A kibertér eredetileg olyan tér volt, ami a hálózatba kapcsolt számítógépek képernyői „mögötti”, a számítógép-terminálokról közvetlenül elérhető digitális, navigálható teret jelentette William Gibson felfogásában.¹¹ Tehát a kibertér egy virtuális teret jelent, aminek még negyedszázados múltja sincs, de aminek a jövője beláthatatlan távlatokat nyit. Ma már nemcsak a számítógépek hálózata „tartja életben”, hanem valamennyi telekommunikációs eszköz, illetve olyan berendezés, amelynek a kibertéren keresztül van más földi hellyel (és hozzá kell tenni már létező nem földi objektummal) kapcsolata. A kibertér megjelenésével a földi távolság és az idő viszonya megváltozott (ennek számos előnye és hátránya van és lesz). Vannak akik arról beszélnek, hogy az idő legyőzi a teret, mások arról, hogy a Föld globális fáluvá zsugorodik. A kibertér lényegét, távlatait sokan kísérlik megragadni. Paul Barlow már 1991-ben úgy gondolta, hogy a kibertér a szülőföldje az információs korszaknak.¹² Az a „hely”, ahol a jövő polgárainak rövidebb-hosszabb időt el kell itt tölteniük. Manuel Castells 2002-ben egy beszélgetésben találóan fogalmazott: „A kibertér beépíthető az ember szellemi terébe [...] a kibertér olyan hipertér, amely csak a fejünkben található, nap mint nap bejárható és találkozhat benne idegen emberekkel, más-honnan és más időkből származó gondolatokkal.”¹³ A kibertér földrajzi kutatási lehetőségeit felismerve Michael Batty és Bob Barr már 1994-ben úgy látta, hogy: „Újfajta geográfia van kialakulóban [...] már teljesen elért bennünket, és egy generáció múlva olyan drámai módon változtatja meg a földrajztudományról alkotott elképzelésünket, mint ahogyan Klaudiosz Ptolemaiosz *Kartográfia*-ja óta semmi sem.”¹⁴ E rendkívül biztató jövőkép ellenére a társadalomföldrajz művelői későn ébredtek és viszonylag keve-

⁹ SIMAI, M.: *A világ gazdasága a XXI. század forгатagában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.

¹⁰ MÉSZÁROS, R.: *Kibertér. A földrajzi tudás új dimenziói*. Hispánia Kiadó, Szeged, 2003.

¹¹ GIBSON, W.: *Neuromancer*. Ace Books, New York, 1984.

¹² BARLOW, P.: *Coming into the Country*. Communications ACM, 34.3. 1991. pp. 28–44.

¹³ CASTELLS, M.: *A tudás világa*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

¹⁴ BATTY, M. – BARR, B.: *The Electronic Frontier: Exploring and Mapping Cyberspaces*. Futures, 26. 1994. pp. 56–76.

sen voltak azok, akiket ez a téma megfogott. Pedig a Jason Whitaker szerkesztésében 2004-ben megjelent „A kibertér kézikönyve” című alpműben már a kibertér földrajzá-
nak három típusáról írnak.¹⁵ Eszerint az egyik „földrajz” azt az alapinfrastruktúra-
hálózatot vizsgálja, amelyik az információ áramlását biztosítja. A másik „földrajz” a
felhasználó térbeli helyzetét elemzi. A harmadik típusba tartozó pedig gazdaságföldrajzi
vizsgálatot végez, azt a termelést elemzi földrajzi szempontból, ami az információs és
kommunikációs technológiához kötődik. Egyébként jellemző, hogy a fejezetet Manuel
Castells és Matthew Zook jegyzi. Castells úr szociológus, Zook úr geográfus. Talán
nem is véletlen, hogy a kibertér kutatóinak szakmai összetétele rendkívül tág. Van kö-
zöttük geográfus, szociológus, kartográfus, mérnök, matematikus, sőt jogász, építész és
pszichiáter is.

A társadalomföldrajz számára számos kutatási lehetőség kínálkozik a gazdasággal, a
kultúrával, a társadalommal, a településekkel és azok térbeliségével kapcsolatban. Sze-
retnék néhányat említeni. A kibertérnek a legátfogóbb kapcsolatrendszere a gazdasággal
van. Széles körben ismert, hogy az információs és a kommunikációs technikák segíté-
ték, ezen technikák fejlődésével egyre inkább megkönnyítették a termelés nemzetközivé
válását, a világhálózatok kiépülését, a vállalati egyesüléseket, a tőkepiacok közötti nem-
zetközi kapcsolatokat. Valójában ez a témakör csoport van leginkább a társadalomföld-
rajz érdeklődési körében, illetve különösen a kiemelt témák: a „back office”-ok, a táv-
munka, az információgazdaság, India, Indonézia, Kína. Csak a kibertérrel való átfogó és
mélyebb kapcsolatrendszerekre kevesen térnek ki. Pedig ez egy másfajta térbeliség fel-
ismerésére ad lehetőséget.

Társadalomföldrajzi szempontból is figyelmet érdemel, hogy a globalizáció szinte
önálló egysége a kulturális globalizáció. Bayer József 2002-ben a Magyar Tudomány
hasábjain írta: „A kulturális diffúzió és a kulturális termelés és fogyasztás globális rend-
szerré szerveződése a globalizációnak talán leglátványosabb és robbanásszerűen táguló
területe [...] Alapvető minőségi változást a média globalizációja idézte elő. A média
globalizációjában új fejezetet nyitott a világháló kialakulása.”¹⁶

A kibertéri egyéni, társadalmi kapcsolatoknak is valójában a térbeliség ad keretet. A
számítógépes kapcsolatok leírása földrajzi metafórákkal történik. A virtuális világban
lenni földrajzi élményt jelent – írta Peter J. Taylor 1997-ben –, arra utalva, hogy ha va-
laki a virtuális világban van helytől, időtől, nemtől, színtől, vallástól függetlenül, akkor
ez nem más, mint az *egyén* (az éntudat) egyfajta *globalizációja*.¹⁷ Sokan osztják azt a
véleményt, hogy a kibertérnek nem is az információ szállításában van a legnagyobb ha-
tása, hanem a társadalmi viszonyok, kapcsolatok alakulásában, és a társadalmi kapcsola-
tok új térbeliségének értelmezésében. Howard Rheingold 1998-ban úgy határozta meg
a virtuális közösségeket, hogy ezek olyan társadalmi csoportosulások, amelyek akkor
alakulnak ki a hálón, ha elég ember folytat elég hosszú ideig tartó nyilvános vitát egy-
mással, és elég emberi érzést visz bele ebbe a tevékenységbe ahhoz, hogy személyes
kapcsolatok hálózatát alakítsák ki egymással a kibertérben.¹⁸ Ez a téma a társadalom-
földrajztól kissé távol esik. De csak látszólag, mert alapvető szemléleti és koncepcióá-

¹⁵ WHITAKER, J.: *The Cyberspace Handbook*. Routledge, London, 2004.

¹⁶ BAYER, J.: *Globális média, globális kultúra*. Magyar Tudomány. 2002. 6. pp. 748–761.

¹⁷ TAYLOR, P. J.: *The Emerging Geographies of Virtual Worlds*. The Geographical Review, 87. 1997. pp. 25–38.

¹⁸ RHEINGOLD, H.: (1998) *Virtual Communities, Phony Communities?* Second International Harvard Conference on Internet and Society, 26–29 May, Boston, USA.

lis tartalmat hordoz, azzal, hogy ráirányítja a kutatói figyelmet arra, hogy a társadalom térbeli megjelenési formáinak változékonysága milyen gazdag, és ezeknek az új térbeli formációknak a társadalomföldrajzi megközelítése sok lehetőséget kínál.

Ma már széles körben ismert, hogy a világ „életfolyamatai” jelentős része működésének kapcsolatteremtő tere a kibertér, viszont az talán már nem, hogy a kibertér és a városok között is rendkívül izgalmas kapcsolatrendszer van. Azért izgalmas, mert a városok gazdasági és társadalmi megújulásának egyik alapfontosságú eszközei az információs és kommunikációs technikák. Közvetlen kutatási lehetőség van a virtuális város, az intelligens város és a virtuális urbanizmus problémaköre és a társadalomföldrajz között, amit az egyre nagyobb kutatói érdeklődés jól ki is fejez.

Tehát végső soron a cél az, hogy ebben a globális világgazdasági, kultúrák közötti, kulturális, társadalmi, valamint a kibertérrel egyre több területen összefüggő rendszerben a társadalomföldrajz minél szélesebb körben felismerje az új ismeretek, a komplex világszemlélet szükségességét és elkerülhetetlenségét. A „minél szélesebb körből” kettőt szeretnék kiemelni. Talán a két legfontosabbat.

Az első témakör egy átfogó környezeti folyamat, a *globális klímaváltozás*. Rendkívül lényeges kérdés az, hogy megtalálja-e, felismeri-e a maga helyét, új helyzeti pozícióit a társadalomföldrajz ebben a problémahalmazban? Mert – tudjuk jól – ezen a területen igen sok társadalomföldrajzi kapcsolódó kutatási lehetőség van. Szeretnék idézni a 2003 júniusában Láng István vezetésével indult VAHAVA projekt előszavából egy rövid tételt: „A klímaváltozás, illetve annak mértékét befolyásoló emberi tevékenységek sokrétűen kapcsolódnak a gazdasággal és a társadalommal. Az emberiség által kibocsátott üvegházhatású gázok globális éghajlat módosító hatásának ökológiai következményei máris kimutathatók. A klímaváltozás ugyanakkor sokrétűen befolyásolja az emberiség jövőjét [...] A hatások főként az alábbi területeken várhatóak: az emberi életmód és egészség, mezőgazdaság, hidrológia-vízellátás, települések, egyes gazdasági ágazatok és természetes ökológiai rendszerek.”¹⁹ Ezek a mondatok a társadalomföldrajzi értelmezés számára is rendkívül világosak és egyértelműek. Nagy ívű globális kutatási távlatot is nyitnak számunkra. Az a véleményem, hogy a globális klímaváltozás problémaköre szinte minden tudományterületet érint, vagy érinteni fog, ezért a jelentősége, hatása, következmény-láncolata talán még a globalizációnál is meghatározóbb, vagy azzal együtt értelmezhető igazán! Azt hiszem a korábban említett alaphelyzet, hogy a társadalomföldrajz indító, meghatározó impulzusai eddig a gazdasági, társadalmi környezetből származtak, némi kiegészítésre szorul. Bizonyos természeti, környezeti összefüggéseket is integrálni kell a társadalomföldrajz eszmevilágába és kutatási rendszerébe.

A másik témakör egy komplex területi folyamat. Egy rendkívül fontos, napjainkban formálódó, igen nagy területi különbségekkel, mondhatni „jellemző 21. századi fehér foltokkal tarkítottan terjedő területi folyamat”, az *információs társadalom*. Lehetséges, hogy hibás az információs társadalom területi folyamatként hangsúlyozni. De az eddigi „terjedési sebességében” mutatkozó igen nagy területi eltérések talán indokolják ezt. Szeretnék idézni néhány adatot az Információs Társadalom és Trendkutató Központ „*Az információs társadalom előrehaladása a világban 2006*” című évi jelentéséből. 2006 végén 1.100 milliót meghaladta az internetezők száma a világon: Ebből Észak-Amerika 62%, Óceánia (Ausztrália, Új-Zéland) 54 %, Európa 38 %, Latin-Amerika 16 %, Ázsia

¹⁹ VAHAVA projekt. – Láng I. (tud. vez.), Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 2007.

(Kína, Dél-Kórea) 10 %, *Közel-Kelet* 10 %, *Afrika* 3 % részesedett.²⁰ De érdemes még ehhez hozzátenni Szabó Katalin és Hátori Balázs 2006-ban közölt adatát, amely részben az előbbiekre is utal.²¹ Adatuk azonban azt is kifejezi, hogy az információhoz való hozzáférés lehetősége nagyon egyenlőtlen: a világ fejlett országai, ahol a Föld lakosságának csak 16 %-a él, rendelkeznek az Internet hostok 94 %-ával. Ez a világhelyzet tartós regionális és lokális feszültségeket hordoz. És nemcsak az információhoz való hozzáférés szempontjából, hanem a népesség tudásbefogadó képességének oldaláról is, ami a területi fejlődés nélkülözhetetlen tényezője. Mindenesetre a folyamat társadalmi, gazdasági, területi összefüggéseinek feltárása izgalmas társadalomföldrajzi elemzés tárgya lehet. Francis Fukuyama írta 2000-ben: „Az információs társadalomba való átmenetet gyakorlatilag mindenki ünnepelte” sokan úgy gondolták, hogy „ezek a változások áldásokak mind gazdaság, mind demokrácia és a szabadság, mind általában a társadalom szempontjából. Kétségtelen, hogy az információs társadalomnak számos kézenfekvő áldása van, de vajon valamennyi következménye szükségszerűen ennyire pozitív-e?”²² Napjainban már a kétkedés jelentősen oldódni látszik, és az előnyök markánsabban kerülnek közelebb az emberekhez. Egyébként az információs társadalom gondolatkörében az előzőekben vázolt szinte valamennyi témakör benne van, hiszen az információs társadalom, mint kutatási terület módfelett interdiszciplináris

Aligha tagadható, hogy a világ társadalmi, gazdasági, környezeti bonyolultsága növekszik és változik. De a bonyolultság és a változás területi jellemzői, hangsúlyai is gyakran módosulnak. Tehát talán azt lehet mondani, hogy a világ a 21. század kezdetén egy összetett, változékony társadalmi, környezeti, területi és működési egyenlőtlenség. Nem lehet kétséges, hogy ebben a sokszínű egyenlőtlenségben a társadalomföldrajznak új, nagyívű és széleskörű kutatási lehetőségei vannak.

REZSÓ MÉSZÁROS

THE APPROACH OF PROGRESSIV SOCIAL GEOGRAPHY

(Summary)

Social geography is becoming more and more interesting and unusual field of science. It is a strange contradiction though that the achievement of social geography grew in the 20th century and it usually had new approaches creating stir as well as its scientific capability of creating value out of the science intensified, yet a specific but not in all aspects advantageous picture had been formed of our field of science by the end of the 20th century. Moreover, it can be read in some of the evaluations that it was the social geography that put itself into such position by not being able to build into the system of

²⁰ RAB, Á. – BOROVITZ, T. – CSÓTÓ, M. – KINCSEI, A. – KOLLÁNYI, B.: *Az információs társadalom előrehaladása a világban*. BME-ITTK, Budapest, 2007.

²¹ SZABÓ, K. – HÁTORI, B.: *Információgazdaság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

²² FUKUYAMA, F.: *A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Európa Kiadó, Budapest, 2000.

social recognition. But these opinions undoubtedly have significance as they express some kind of difference in the relation between the interested layers of the society and the geography and social geography, although it differs from country to country. At the same time it is also surprising because the scientific achievement of social geography, the importance and the degree of the usability of its results in practice are still not decreasing.

Amongst the specific circumstances and 'disturbance of growth', the development of the generally accepted definition of social geography must be more difficult as the heritage of old ideas in geography is still exaggeratedly present (often in 'national colours'), in the meantime the spread and application (communication, marketing) of the present, new, and general approaches are still less extent as it would be needed. Although regional, linguistic and infrastructural circumstances also play roles in it.

The geographic society dealing with social geography is divided regarding its conception and research concepts. But a progressively thinking research community exists with growing numbers which engaged itself in approaching the new questions of the 21st century with the most diverse new ideas and concepts. The 'professional harmony' of this group and the renewed geographical consciousness raise big hopes.

There are more views concerning the main 'challenges' for social geography. In my point of view, it is realistic to be of the standpoint that at the beginning of the 21st century, the new mind of social geography can be based on the results of the researches of those complex systems or the capability of research of the social geography, that range over the whole world and shape the fate of the whole world. Social geography can draw the new professional surplus from the material of knowledge of the scientific fields related to this by which it can build new systems of relations of the related branch of knowledge. Of course, it should not be absolutised either. But it might be worth applying it in a sense that it helps to widen the circumstances of the geographical world view of the present and the near future thus making the geography work more effectively.